

THOMAS MANN ÉS KOSZTOLÁNYI DEZSŐ KAPCSOLATA

A magyar nép, főleg annak kultúrája és történelmi, kevésbé társadalmi való-sága, Thomas Mann számára szinte egész élete folyamán vonzó volt. Hat alkalommal látogatott el Magyarországra, és annak is tudatában volt, hogy Magyarország egyike azoknak az országoknak, hol a művészek és azon túl az olvasóközönség zöme igen korán felismerte írásművészetének szépségét és értékét. Fia, Golo Mann, így vall apja magyarság iránti vonzalmáról: »Dass mein Vater zu Ungarn ein sehr starkes Verhältnis hatte, sein, nach Öster-reich, stärkstes Verhältnis zu iregendeinem osteuropäischen Lande, davon bin ich überzeugt.«¹ Az utóbbi évek folyamán Thomas Mann kapcsolatai a ma-gyarsággal mindjobban megvilágításba kerülnek, látogatásainak történetét is jól ismerjük.² A magyar germanisták előtt újabb feladatok állnak: a Thomas Mann műveiben fellelhető magyar vonatkozású adatok tisztázása, Mann és a magyar művészek, kritikusok és művészetpártolók kapcsolatainak tanulmányo-zása és a Thomas Mann-hatások kimutatása a magyar irodalomban. E munka szerény hozzájárulás a második témakörhöz.

Thomas Mann először 1913. december 5-én érkezett Budapestre. Az ekkor 38 éves író már ismert alkotó, mögötte nagy családegénye, az első igazán sikeres elbeszélések. Ezek közül a művek közül néhány már a magyar olvasók előtt is ismert volt, valószínű, hogy Kosztolányi is olvasott közülük néhányat Thomas Mann-nak az Egyesült Államokban levő, erre vonatkozó útijegyzetei szerint kettőjük első találkozására december 6-án került sor.³ Győri Judit azt írja, hogy a két író valószínűleg aznap délelőtt a Parlamentben ismerkedett meg egymással, együtt ebédeltek, közösen sétáltak és vásároltak cipőt Mann-nak, a felolvasás után pedig együtt vacsoráztak a szállóban. Mann másnap újra Kosztolányiékkel ebédelt, este a költő társaságában járt a művészklu-ban. Az a benyomásunk, hogy Mann első rövid tartózkodása folyamán a két alkotó között olyan kapcsolat alakult ki, amely túllépte a szertartásos udvari-asság határait. Ehhez nagyban hozzájárult Kosztolányi jó nyelvismerete, vala-mint közismert társalgási adottsága és készsége. Mann ekkor szerzett benyo-másairól írásos feljegyzésünk sajnos nincs, míg Kosztolányi 1922-ben és 1935-ben írt emlékezései arról vallanak, hogy Mann művészként s emberként egya-ránt nagy hatást gyakorolt rá.^{4,5} Egyszerűnek és közvetlennek tartja. Írásos adatunk arról nincs, hogyan alakult kettőjük barátsága-ismeretsége a legköze-lebbi találkozásig, amelyre 1922 januárjában került sor, amikor is Mann má-sodszer látogatott el Magyarországra. Az első találkozás alkalmával kialakult kapcsolatra talán az a legjellemzőbb, hogy két intellektuális, polgári szármá-zású és hasonló világgéppel rendelkező író találkozott egymással. Nem sokat

tudtak egymásról, mindenesetre Kosztolányi ismeretei Mannról sokkal bővebbek, úgyhogy azt mondhatnánk, kapcsolatuk spontán és kölcsönös rokonszenven alapult, de hiányzott belőle a mélység, egymás nézeteinek alapos ismerete, azaz sok szempontból felszínes volt. Ezt igazolja az is, hogy nyoma sincs a levelezésnek e találkozás után. A kapcsolat további alakulását a későbbiek folyamán már nem tisztán csak az emberi momentum formálja, hanem a művészet területén megvalósított teljesítmény is. Egymás műveinek alaposabb megismerése és kölcsönös terjesztése nemcsak bővíti, hanem mélyíti is kapcsolatukat.

Kosztolányi nagy örömmel üdvözölte Mannt második látogatása előtt.⁶ Ezzel az írásával nagyban hozzájárult magyarországi népszerűsítéséhez. Jellemző, hogy védelemébe veszi a *Betrachtungen* egyes nézeteit. Mannra a húszas évek elején politikai nézeteinek felülvizsgálása a jellemző. Kosztolányi viszont ekkori életéről Halasi Andorhoz 1920. november 15-én írt levelében így vall: »Ma nem vagyok népszerű. Mindenki engem támad, csoportokban fognak ellenem, mert nyíltan a magyar ügy mellé szegődtem s irodalmi ellenségeim, kik a munkát és tehetséget nem tudták elviselni soha, elérkezettnek érzik a pillanatot, hogy kisebbsítsenek. Hadban állok a hivatalos irodalommal, a *Petőfi Társasággal*, honnan az irodalmi műkedvelők miatt kiléptem, a pesti divatosokkal, öregekkel és fiatalokkal egyaránt.«⁷ Ez a néhány sor őszinte vallomás az írói és emberi magányosságról. Az idézet azonban nemcsak a magányosság példázása, hanem kifejezi Kosztolányi politikai helyzetét is: a konzervatívok számára haladó, a baloldaliak számára pedig maradi volt, akárcsak Mann saját hazájában. Világnézeti fejlődésük ekkor egy szinten áll; érthető, hogy ennek eredményeképpen kapcsolatuk szorosabbá válik. Ezt bizonyítja a gyakori levélváltás, a tanácskérés, egymás műveinek alaposabb megismerése és értékelése. Egyébként Kosztolányi Mannt üdvöző írása tisztelgés Mann emberi egyénisége és művészete előtt. Újra találkozik a két író, sokat vannak együtt. A Nyugat közli a *Varázshegy* egyik fejezetét Kosztolányi fordításában.

Mann harmadik felolvasóújtjára 1923 áprilisában érkezik Magyarországra. Nyilatkozatában, melyet ekkor a magyar irodalomról adott, megemlíti, hogy ismeri Kosztolányi művészetét. Kosztolányi ez alkalommal gyakran tartózkodhatott a nagy német író társaságában. Kapcsolataik elmélyültek; erről tanúskodik gazdag levelezésük a húszas évek első feléből. E látogatás alkalmával értesült Mann valószínűleg arról is, hogy műveinek magyarra való átültetésével igencsak foglalkoznak a fordítók; Kosztolányi például a *Tristant* fordította magyarra. Ugyanakkor felmerült annak a lehetősége is, hogy a *Véres költőt* németül kiadják. Kosztolányi eljuttatta Mann-nak a regény német nyelvű fordítását, amelynek megérkezéséről Mann egy 1923. május 23-án keltezett levelezőlapon értesíti őt.⁸ Mann 1923. június 4-én írt levelében, miután a művet elolvasta, elismerőleg szólt róla.⁹ E levél szerepelt a német kiadás előszavaként. Mann 1923. június 16-án küldött levelezőlapja szintén a *Nero* regénnyel áll kapcsolatban.¹⁰ A két Mann-levél között valószínűleg Kosztolányi is írt levelet, de az ismeretlen számunkra. A magyar kiadók a német író műveinek kiadása iránt mind nagyobb érdeklődést mutattak. Ezzel foglalkozik Mann 1923. november 24-én Kosztolányihoz írt hosszabb lélegzetű levele.¹¹ 1923 decemberében szerződést köt Mann és a Dante kiadó. Az aláírt szerződést Mann a következő levél kíséretében juttatja el a kiadóhoz:¹²

München 22. 12. 23.

Sehr geehrte Herren,

anbei der unterschriebene Kontakt über »Königliche Hoheit«. Ich bitte, das Honorar für die ersten 2000 Exemplare sogleich nach Erscheinen auf mein Konto bei der Rhätischen Bank, Arosa, Graubünden, Schweiz, zu überweisen.

Hochachtungsvoll
Thomas Mann.

Magyar fordításban:

Igen Tisztelt Urak,

mellékelem a *Királyi fenségről* aláírt szerződést. Kérem, hogy a tiszteletdíjat az első 2000 példányra a megjelenés után nyomban utalják át a Rhätische Bankban, Arosa, Graubünden, Svájc, levő számlámra.

Tisztelettel,
Thomas Mann.

A fenti levél fényt vet az 1923. november 24-én Kosztolányihoz intézett Mann-levélben felvetett néhány problémára.¹³ A *Királyi fenség* valóban a Dante gondozásában jelent meg. Valószínűleg ez év végén írt Mann a Pesti Hírlapnak Kosztolányi útján a magyar irodalomról: ez alkalommal is elismerően nyilatkozott a *Véres költőről* és alkotójáról.¹⁴ Győri Judit 1924 februárját tartja valószínűbb időpontnak.

Az 1923-ban megindult gazdag levélváltás részben a következő esztendőben is folyt. Az előbb jelzett levél a magyar irodalomról a Pesti Hírlapban jelent meg 1924 februárjában, valószínűleg Kosztolányi fordításában. Ez év elején írhatott Kisztolányi levelet Mannnak, amelyre a válasz 1924. március 16-i keltezésű.¹⁵ Mindössze négy napra rá Mann újabb levélben fordult Kosztolányihoz.¹⁶

München den 20. 3. 24

Lieber Herr Kosztolányi!

den beifolgenden Brief eines wackeren Magyaren muss ich Ihnen doch zeigen oder vielmehr verehren, denn Sie brauchen ihn mir durchaus nicht zurückzuschicken. Heisst Gervoi nicht der grosse Konditor von Budapest? Mein Gott, wenn er selbst es wäre! Jedenfalls wünsche ich viel Vergnügen.

Herzlich
Ihr
Thomas Mann.

Magyar fordításban:

Kedves Kosztolányi Úr,

egy derék magyar mellékelt levelét meg kell mutatnom Önnek, vagy még inkább meg kell tisztelnem vele, mivel egyáltalán nem kell visszaküldenie. Nem Gervoi a neve a nagy budapesti cukrásznak? Istenem, ha ez ő maga volna! Mindenesetre sok örömet kívánok.

Szívélyesen
Thomas Mann

A jelentéktelen tartalmú levél is arra utal, hogy magyar ügyekben Mann szívesen fordult Kosztolányihoz, megtisztelte bizalmával, hiszen ekkortájt Kosztolányi sokat tett műveinek magyarországi kiadása érdekében.

1925. január 18-án Kosztolányi Thomas Mannhoz fordul levélben, amelynek szövegét a zürichi archívum jóvoltából teljes egészében közölhetjük:

Budapest, den 18 Jänner 1925.

Sehr geehrter Herr Thomas Mann,

es drängt mich Ihnen zu sagen, wie sehr ich mich geehrt fühle durch die Übersendung Ihres längst erwarteten Romans. Als ich ihn zu lesen begann, das tat ich es — müde wie ich war — mit dem Vorsatz, mich in den folgenden freien Tagen vollends seiner Lektüre zu widmen. Doch da widerfuhr mir etwas ganz Merkwürdiges, Überraschendes, etwas was ich bisher nicht gekannt habe. Ich war ausserstande das Buch aus der Hand zu legen. In drei Tage hatte ich zu Ende gelesen, in einem Zug, einem inneren Zwang gehorchend, fast unbewusst.

Ish habe noch nie ein interessanteres Buch gelesen. Diese meine bescheidene Feststellung, die ich Ihnen als Tatsache mitteile, bezieht sich natürlich nicht nur auf den inneren Wert, doch dürfte Sie, die Sie in den einleitenden Zeilen auch von der Langweile sprechen, die Ansicht eines Ihrer Lesers Interessieren. Ich werde noch Gelegenheit finden ausführlich über den Roman zu schreiben und zu erörtern, was ich im Zusammenhange damit denke. Diesmal nur soviel: seine Wirkung auf mich und meine Umgebung war so einzigartig, derart gross und überwältigend, dass er tagelang unser einziges Gespräch war. Sie, mein Meister, sind viel zu weise und dem Humor elementar verwandt, als dass Sie sich über Zwecklosigkeit unseres Seins, über den Tod in pathetischen Worten erzeigen, Sie haben in diesem Roman das Problem wundervoll umgehend bezwungen. Sie haben die Türe geöffnet zum Vorhof des Todes, Sie haben uns die Krankheit in ihrem tiefsten Wesen gezeigt, so dass sie in Ihrer Darstellung die Farben und Zeichen einer unaussprechbarer und endlich erschlossen Zukunft trägt. Ich weiss nicht, ist meine Vermutung richtig, doch während der Lektüre des Romans hatte ich das bestimmte Gefühl, dass Sie keines Ihrer Werke mit einer so tiefen Freude geschrieben habe, wie dieses. Der Dichter hat sich wohl gefühlt in seinem Sanatorium und nun teilt sich sein Wohlgefühl dem Leser mit.

Es sind richtige Worte eines dankbaren, bewundernden Lesers, die ich niederschreibe, ungeschickt richtige, aber aufrichtig auf dem Gemein eines inneren-seelischen Dranges. Schreibe ich sie nicht nieder, ich müsste sie hinausschreien in die Welt. Sie sehen die Menschen schon so scharf, wie die Dinge und führen uns in Tiefen, dass uns zuweilen der Atem stockt. Seitdem ict Ihres neues Buch geblickt, kann ich mich nur mit Ihnen beschäftigen. Mein Gefühl: es ist mir eine Freude zu wissen, dass Sie leben. Oft wundere ich mich darüber, dass ich Sie kenne. Doch ist dies dicht das Kennzeichen eines Dichters, der den Grössern bewundert. Oft habe ich das Gefühl, als müsste ich mich von Ihnen fürchten.

Ich habe mich vielleicht nicht tadellos ausgedrückt in diesen flüchtig hingeschriebenen Zeilen, die ich rasch in Ihren Händen wissen möchte, bevor mich noch das Innewerden meiner Formlosigkeit verhindert, dieselben abzusen- den. Die ungarischen Tagesblätter haben sich sofort nach Erscheinen ausführ- lich mit den Roman befasst. Der *Nyugat* wird ihn im Rahmen eines längeren Essays würdigen. Die ungarische Übersetzung ist ausgezeichnet. Ich stehe nicht an zu behaupten, dass selbst derjenige, dem keine Zeile von Ihnen im Original je zu Gesichte kam, auf Grund dieser Übersetzung Sie voll und klar kennen zu lernen im Stande ist, denn der Geschmack, die harte Genauigkeit, Schalkheit, die geheimen Anspielungen, die Selbstironie Ihres Stils sind hier meisterhaft wiedergegeben. Damit will ich nicht blos dem Übersetzer, meinen Freund dr. Josef *Turóczy* ein gutes Zeugnis ausstellen, sondern Ich möchte mich zugleich der ungarischen Sprache, ihrer Geschwindigkeit, Kraft und ihres Reichtums rühmen, die mich mit Stolz erfüllen.

Mit vielen Grüsse ihr sehr Ergebener:

Desider Kosztolányi.

Magyar fordításban:

Igen Tisztelt Thomas Mann Úr,

meg kell hogy írjam Önnek, mennyire megtisztelve érzem magam, hogy elküldte régóta várt regényét. Amikor elkezdtem olvasni — bár fáradt voltam —, azzal a szilárd elhatározással tettem azt, hogy az elkövetkező szabad napja- im folyamán teljesen az olvasásnak szentelem magam. De ekkor valami egészen különös, meglepő dolog történt velem, valami, amit eddig nem ismertem. Képtelen voltam a könyvet letenni. Három nap alatt kiolvastam, megszakítás nélkül, belső kényszernek engedelmeskedve, jóformán öntudatlanul.

Izgalmasabb könyvet még sohasem olvastam. Ez a szerény megállapításom, melyét Önnel mint tényt közlök, természetesen nem a belső értékére vonat- kozik, de feltételezem, hogy Önt, bár Ön a bevezető sorokban unalomról is szól, érdekli egy olvasójának véleménye. Lesz még alkalmam a regényről rész- letesen írni és kifejtetni azt, amit vele kapcsolatban gondolok. Egyelőre csak ennyit: hatása rám és környezetemre oly egyedülálló volt, ellenállhatatlanul és oly nagy erővel ragadott meg, hogy napokon át egyetlen beszédtemánk volt. Ön, Mesterem, túlságosan is bölcs, és sokkal nagyszerűbb humorérzéke van, semhogy létünk céltalanságáról, a halálról fellengzős szavakkal nyilatkozzék, Ön a regényben ezen a problémán csodálatos módon nyomban úrrá lett, feltár-

ta a halál tornácának kapuit, rámutatott a betegség lényegére, úgyhogy az az Ön megjelenítésében a kimondhatatlan és végesen feltárt jövendő színeit és jeleit viseli. Nem tudom, helyénvaló-e a feltételezésem, de a regény olvasása közben határozottan úgy éreztem, hogy Ön egyetlen művét sem írta ilyen nagy örömmel, mint ezt. A költő jól érezte magát a szanatóriumban és ezt most közli az olvasóval.

Ezek egy hálás, csodáló olvasó igaz szavai, amelyeket lejegyzek, ügyetlenül igazak, de őszintén törnek elő lelkem mélyéről. Ha nem írnám le őket, világgá kellene kiáltanom. Ön az embereket oly élesen látja, mint a tárgyakat, és oly mélységekbe vezet bennünket, hogy időnként eláll a lélegzetünk. Amióta a könyvét megpillantottam, gondolatban csak Önnel foglalkozom. Úgy érzem, örömet jelent számomra a tudat, hogy Ön létezik. Gyakran csodálom önmagam azért, hogy Önt ismerem. Ez azonban korántsem annak a költőnek a jellegzetessége, aki a nagyobbat csodálja. Gyakran van olyan érzésem, hogy félnem kellene Öntől.

Lehet, hogy nem fejeztem ki magam kifogástalanul e sebtében lejegyzett sorokban, amelyeket minél előbb az Ön kezében szeretnék tudni, még mielőtt kuszáltságom tudatára ébrednék és ez megakadályozna a levél feladásában. A magyar napilapok nyomban a regény megjelenése után részletesen foglalkoztak vele. A *Nyugat* egy hosszabb tanulmányban fogja majd méltatni. Magyar fordítása kitűnő. Nem haboztam állítani, hogy még az is, akinek az Ön sorai közül soha egyetlen nem került a szeme elé, e fordítás alapján teljesen és világosan megismerheti Önt, mivel a fordítás mesterien tükrözi vissza az ízlést, a szigorú pontosságot, a kópéságot, a titkos célzásokat, stílusának öniróniáját. Ezúton én nemcsak a fordítónak, barátomnak, dr. *Turóczi József*nek akarok elismeréssel adózni, hanem ugyanakkor dicsérem a magyar nyelvet, annak hajlékonyságát, erejét és gazdagságát, ami engem büszkeséggel tölt el.

Sok üdvözléttel híve

Kosztolányi Dezső

A kézzel írott levél alapján néhány igen fontos megállapítást tehetünk a két költő kapcsolatainak alakulásáról. Elsősorban szembevetendő a nagy fokú tisztelet, amellyel Kosztolányi Thomas Mannhoz fordul. Ez nemcsak Thomas Mann személyének, hanem írói képességeinek is szól. Kosztolányi számára a *Varázshegy* életre szóló élményt jelentett, megdöbbentette Thomas Mann éles látása, képessége, hogy felfedje az emberi lélek rejtelseit. Szép példája e levél az őszinte és spontán elismerésnyilvánításnak, őszinteségében és egyszerűségében megható, a kifejezések fordulatosság, bár nyelvtani hiba és elírás itt-ott tapasztalható.

Mann január 27-én kelt válaszevele¹⁷ Kosztolányinak örömet okozhatott, mivel lelki magánya mind nyomasztóbbá vált. Erről vall Pintér Ernőhöz 1924. szeptember 15-én írt levelében:¹⁸ »Távol a gyűlölt politikától, a kis és nagy irodalmi botrányoktól egyedül álltam mindig, a betűnek s a léleknek éltem, abban a reményben, hogy majd a legjobbak meglátnak.« Példa e levél Kosztolányi apolitikusságára is. Ekkor még Mannt is főleg művei kötik le, a napi politika még nem nagyon érdekli.

Hogy hogyan alakult kettőjük kapcsolata a húszas évek második felében, arról sajnos írásos dokumentummal nem rendelkezünk. E periódusból levél még nem jelent meg, de feltételezhető, hogy az elmúlt esztendőök gyümöl-

csöző kapcsolatai eredményeképpen ekkor is gyakran keresték fel egymást soraikkal. E hiányzó levelek magyarázatot nyújthatnának ahhoz, miért lazult meg kapcsolatuk a harmincas évek elején egészen Kosztolányi haláláig. Tudunk viszont arról, hogy milyen változások álltak be a történelem színpadán; hogyan kezdte meg hódító útját a faszizmus. Kosztolányi haláláig azonban inkább még csak első térhódításait láthatjuk, az általa kiváltott világegést Kosztolányi már nem érte meg. Mint tudjuk, épp a faszizmus brutalitása keltette fel Mann érdeklődését a napi politika iránt, a rémtetteivel szembeni állásfoglalás valószínűleg kényszerítette a hitvallásra, a faszizmus elítélésére. Így vált a demokrácia világméretű reprezentánsává. Kosztolányinál a folyamat fordított: mindjobban magába fordult, amire nemcsak a külső körülmények, hanem súlyos betegsége is kényszerítette. Érthető, hogy útjaik ekkor részben elváltak, kapcsolatuk erősen fellazult, de azért soha nem szakadt meg.

1931-ben Kosztolányi Londonba utazik és meglátogatja Mannékat az Isar partján. A látogatás igen rövid volt, mindössze egy délutánt tartott.¹⁹ A következő év májusában a PEN-kongresszust Budapesten tartják, erre Kosztolányi meghívja Mann-t is április 28-án kelt levelében, de az május 18-i levelében a meghívást nem fogadta el.²⁰ Ugyanabban az esztendőben Mann Kosztolányi-hoz fordul a *József és testvérei* esetleges magyar nyelvű kiadásával kapcsolatban; ekkor levele főleg üzleti hángvételű.²¹

Eddigi ismereteink szerint Mann és Kosztolányi utolsó találkozására Mann negyedik magyarországi látogatása alkalmával került sor. Kosztolányi ekkor már súlyos beteg, gyógykezelésen volt már Stockholmban is. Réz Pál fedezte fel egyik írását az útról.²² Hazautazóban a költő és felesége Berlint is érinti. Kosztolányi rövid, pillanatfelvételszerű képet ad a faszizált Berlinről. A riport, amely a Pesti Hírlapban jelent meg »i« aláírással, és nem került be az *Elsűlylyedt Európa* című kötetbe, a felismerés hangján közli benyomásait: »Berlinben a legszörnyűbb történelem folyik...« Ez a kis írás ékesen igazolja azt, hogy Kosztolányi felismerte a németországi faszizmus veszélyeit, de — véleményem szerint — elképzelhetetlennek tartotta, hogy azok egész Európára kiterjedjenek, valószínűleg elképzelhetetlennek tartotta a német faszizma eszmék magyarországi térhódítását. Jellemző volna ez rá, aki mindig ellene volt az emberben rejlő alantas ösztönök elszabadulásának, több alkotásában művészién ábrázolta ezt a folyamatot, művészetében emberközpontú és az elnyomottak mellett foglalt állást.

Mann ekkor már mint emigráns bátran és erélyesen bírálta a német faszizmust. Látogatása ez alkalommal valószínűleg politikai esemény volt. Fogadásán Kosztolányi is ott volt. De már frótársa megérkezése előtt megjelent cikke, amelyben újra meleg szavakkal méltatta munkásságát.²³ Január 27-én a Hatvány-palotában rendezett fogadáson — a neves német vendégen kívül — jelen van a magyar szellemi élet néhány kiválósága, közöttük Kosztolányi is. Közvetlenül a látogatás befejezése előtt a Színházi Élet felkérte Mann-t, írjon az akkor ötvenéves Kosztolányiról. A kérésnek Mann nem tett eleget. Vajon azért, mert nem volt már ideje, vagy rangján alulnak tartotta, hogy az említett lapban publikáljon, vagy pedig meglazult a két író közt a kapcsolat?

Mann 1936 júniusában újra járt Magyarországon, méghozzá mint hivatalos személy a Szellemi Együttműködés Bizottságának ülésén. Úgy tudjuk, hogy ekkor már nem találkoztak. Kosztolányi 1936. november 3-án meghalt. Mann Kosztolányinének őszinte és meleg hangú levélben fejezte ki részvétét.²⁴ Ez az utolsó levél, amely kettőjük közvetlen kapcsolatára vonatkozik.

E dolgozat nem készült a teljesség igényével, célja az eddigi ismeretek összegezése és egyes következtetések levonása. Sajnos, kevés adat áll a rendelkezésünkre, feltételezhető, hogy még léteznek valahol levelek, felvételek és közlésük valószínűleg csak idő kérdése. A birtokunkban levő és a fentiekben közölt, illetve idézett adatok alapján szerénytelenség lenne meszeszenő megállapításokat tenni, viszont szükséges egy-két jellegzetes mozzanatot kiemelni.

Mann és Kosztolányi kapcsolatának alakulásában szerintem két fontos tényező játszott döntő szerepet: az egyik a két alkotó írói pályafutásának alakulása, a másik pedig a világesemények. E két tényező hatására kettőjük kapcsolata hol erősödött, már-már a barátság szintjén mozgott, hol pedig meglazult és szinte csak látszólagossá vált. Ha fel akarnánk vázolni e kapcsolat fejlődésvonalát, azt mondhatnánk, hogy kezdetben (az első találkozás alkalmával) a kapcsolat nyomban szoros volt: két induló íróember találkozott, s igyekeztek megismerni egymást. Mann ekkor már fél lábbal átlépte a siker küszöbét. A nála tíz évvel fiatalabb Kosztolányi viszont csak most kezdti igazán irodalmi pályafutását, a külföldi irodalmat, és azon belül Mann-t is, már ismeri és csodálattal van iránta. A barátkozás spontán, további alakulásáról a tízes évek folyamán adatunk sajnos nincs, de annál több a húszas éveket illetően. E korszakból származik a levelek többsége, a személyes találkozások is gyakoribbakká válnak. Ekkor Mann már nemzetközileg elismert író, e szempontból Kosztolányi elé került, világnézetileg tudatosodni kezd, a világesemények döntően befolyásolják e folyamatot. Kosztolányi alkotói státusa az intellektuális magány, a talajkeresés, amelynek csak halála vet véget. Kapcsolatuk ekkor újabb mozzanattal gazdagodik, amelyre talán az »üzleti« jelző a legmegfelelőbb. Ez az az időszak, amikor egymás műveinek németországi, illetve magyarországi terjesztésében segédkeznek egymásnak. E téren Mann lehetett inkább hálás Kosztolányinak. Kapcsolatuk ezekben az években a legszorosabb.

Ezután egyre lazábbá vált. Kosztolányin mindjobban erőt vett a gyógyíthatatlan betegség, s ez a körülmény sokban befolyásolta alkotói és egyéb tevékenységét, míg Mann, a Nobel-díjas, a német demokrácia reprezentáns alakja lett, írói pályája immár a beteljesülés felé közeledett. Lépten-nyomon, nyilvánosan és a publicisztika eszközeivel harcolt a fasiszmus ellen. Ezt tette aztán áttételesen szépirodalmi alkotásaiban is. Így lett belőle — részben az események, részben kikristályosodott világnézete hatására — tudatos anti fasiszta. Kosztolányi soha nem tulajdonított olyan fontosságot a politikának, mint Mann, megmaradt apolitikus intellektuális írónak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy műveiben igyekezett megvilágítani az emberi lélek rejtekeit, azokat az állati, emberhez nem méltó ösztönöket, amelyeknek a kitörése politikailag éppen a fasiszmusban testesült meg. Az azonban igaz, hogy világnézetileg nem jutott el addig a pontig, amelyet Mann-nak sikerült elérnie, és amelyet harcos humanizmusnak neveznek. Természetesen távol áll tőlünk ezt felróni neki, hiszen egészségi állapota, erősen apolitikus alkata és társadalmi helyzete meggátolta ebben.

Mann és Kosztolányi kapcsolata gyümölcsöző volt, mind a magyar, mind a német irodalom számára hasznosnak bizonyult. Kétségtelen, hogy Mann magyarországi kapcsolataiban Kosztolányi kulcsszemély volt. Thomas Mann többször nyilatkozott elismerően a *Véres költő* szerzőjéről, és ezzel sokban hozzájárult a felismeréshez, hogy Kosztolányi írásművészete az európai irodalom szerves része.

JEGYZETEK

1. Személyes közlés levél útján.
2. Györi Judit: *Thomas Mann Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
3. Fénymásolat Peter de Mendelssohntól.
4. *Thomas Mannról*; Pesti Hírlap, 1922. január 8. Megjelent a *Lángelmék* c. kötetben. Budapest, 1941, 246—249.
5. *Lángelmék*, 249—251.
6. Lásd a 4. jegyzetet!
7. Országos Széchenyi Könyvtár levéltára.
8. Réz Pál: *Thomas Mann és Kosztolányi Dezső*. Világirodalmi Figyelő, 1959. 3—4. sz., 390—403.
9. Lásd a 8. jegyzetet!
10. Lásd a 8. jegyzetet!
11. Lásd a 8. jegyzetet!
12. Thomas-Mann-Archiv, Zürich.
13. Lásd a 8. jegyzetet!
14. Lásd a 8. jegyzetet!
15. Lásd a 8. jegyzetet!
16. Thomas-Mann-Archiv, Zürich.
17. Lásd a 8. jegyzetet!
18. Országos Széchenyi Könyvtár levéltára.
19. Kosztolányi Dezső: *Elsüllyedt Európa*. Budapest, 1943, 194. és 206.
20. Lásd a 8. jegyzetet!
21. Lásd a 8. jegyzetet!
22. Réz Pál: *Kosztolányi elfelejtett írása*. *Élet és Irodalom*, 1973. március 17. 11. sz. 5.
23. Lásd a 8. jegyzetet!
24. Lásd a 8. jegyzetet!